

Els avalots contra els jueus de Besalú durant el 1391 i les seves repercussions socials

Joel COLOMER CASAMITJANA

Universitat de Barcelona

Rebut: 18.10.2019 — Acceptat: 26.12.2020

Resum. Dins l'extensa bibliografia produïda per Jaume Riera, destaquen els estudis sobre els avalots contra els calls jueus de la Corona d'Aragó de l'any 1391. Un cas singular a estudiar és el de la comunitat jueva de Besalú. La documentació notarial permet veure l'ambient de crispació anterior als atacs contra els jueus. L'entrada des del nord de les companyies d'Armanyac o les lluites entre bandositats propiciaren una alarmant inestabilitat social. L'assalt al call jueu de Besalú s'emmarca dins aquest clima enrairit. Alguns jueus es van veure obligats a refugiar-se fora de la vila, en recintes fortificats de determinats cristians, amb els quals ja mantenien relacions de tipus econòmic i comercial amb anterioritat.

Paraules clau: avalots, Armanyac, jueus, crèdit, bandositats, Besalú, Sales, Bellpuig

Riots against the Jews of Besalú in 1391 and their social repercussions

Abstract. Studies of the assaults on Jewish quarters in the Crown of Aragon in the year 1391 feature prominently in Jaume Riera's extensive body of work. A singular

Correspondència: Joel Colomer Casamitjana. Carretera de Tàlala, 113, 2n 1r. ES-17007 Girona. UE. Tel: 00 34 691 216 607. *A/e:* joel@culturania.net.

case to study is that of the Jewish community of Besalú. Notarial documents point to an air of tension prior to the Jews being attacked. The arrival from the north of Armagnac companies and conflicts between factions caused alarming social instability, a tense atmosphere that was the backdrop to the attack on Besalú's Jewish quarter. Some Jews had to take refuge outside the town, in the fortified enclosures of certain Christians with whom they had previously had economic and commercial dealings.

Keywords: riots, Armagnac, Jews, credit, conflicts between factions, Besalú, Sales, Bellpuig

1. Introducció

Un dels temes que Jaume Riera va tractar amb una especial atenció va ser l'estudi dels avalots contra els calls jueus de la Corona d'Aragó que es van produir al llarg de l'estiu i la tardor de l'any 1391. En un primer article iniciava una investigació de tipus descriptiu del que va succeir en diferents comunitats d'arreu del regne.¹ De totes maneres, l'anàlisi més significativa arribà amb l'estudi de cas sobre la comunitat jueva de Girona.² Un treball d'una gran qualitat, sobretot per la ingent quantitat de dades inèdites sobre el fenomen, en la seva major part extretes dels registres de la Cancelleria Reial de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, que tan bé coneixia. Notícies que li permetien fer una descripció acurada del que va passar a Girona els mesos d'estiu de l'any 1391.

Un dels nostres objectius és veure si aquests fets també van tenir lloc en una aljama de jueus més modesta com va ser Besalú.³ La historiografia sobre la seva comunitat jueva, representada majoritàriament pels estudis de Manuel Grau, exposa els fets de 1391 així: «En Besalú no encontramos ni una sola referencia documental a la célebre matanza de 1391; ni el más leve indicio de que allí ocurriera algo grave». Per tant, segons Grau, un dels successos més destacats de la història dels jueus a l'occident medieval no va tenir lloc a Besa-

1. RIERA, «Los tumultos contra las juderías de la Corona de Aragón en 1391».

2. RIERA, «Els avalots del 1391 a Girona».

3. A nivell general, per tenir una visió actualitzada del fenomen des del seu origen i desenvolupament al llarg de les diferents aljames de la península Ibèrica, vegeu: PONS, «La comissió creada pel rei Joan I i la reina Violant a partir dels pogroms contra els jueus de 1391».

lú. Analitzant la documentació conservada a l'arxiu notarial d'aquesta vila i en altres notaries pròximes, a primer cop d'ull no s'esmenten matances, baralles ni enfrontaments contra els membres de la comunitat jueva. Així doncs, en un primer moment, Grau tenia raó amb l'afirmació. Però, mitjançant un document reial de l'any 1397, el rei Martí mana als oficials reials de la vegueria que insisteixin en la recerca dels responsables dels avalots i disturbis ocasionats a la juevia de Besalú.⁴ Una notícia que Grau ja dona a conèixer, sense intentar trobar més dades sobre la qüestió. El que demostra el manament reial és l'existència d'avalots els mesos d'estiu de l'any 1391. A més, ens fa conèixer la procedència d'alguns dels agitadors, que provenien de parròquies de l'entorn de la vila, com Navata, Llers i Vilademuls. Aquestes dades inviten a una revisió exhaustiva de la documentació per cercar notícies sobre els avalots viscuts a Besalú l'estiu de 1391, sobretot relacionades amb els jueus i les seves famílies.

2. Les fonts documentals

Els documents, en forma de manaments reials, han estat una font primordial i bàsica que ha permès tenir una visió global dels avalots esdevinguts arreu de la Corona d'Aragó i ens n'ha fet saber de primera mà l'evolució i com anaven germinant al llarg de les ciutats i viles amb juevies rellevants del regne. Especialment, disposicions i ordres als oficials reials de la zona de Girona recollides en els treballs de Jaume Riera. Un altre conjunt de documents els ha proporcionat la cancelleria de la cúria del bisbe de Girona. De totes maneres, l'estudi s'ha fonamentat en el recull de tota una sèrie de notes documentals dels registres notariais de la vila de Besalú (taula 1), completades amb la consulta sistemàtica d'altres registres de notaries de la zona, com les de Santa Pau, Olot i el Mallol.⁵

4. ACA, Cancelleria, reg. 1906, f.141v-142v. GRAU, «Aplicació de les constitucions de Benet XIII», p. 442.

5. ACGAX, Notariais, Sant Feliu de Pallerols, reg. 72 i 68; ACGAX, Notariais, Olot, reg. 11; ACGAX, Notariais, Santa Pau, reg. 94 i 93; ACGAX, Notariais, Mallol, reg. 10/8.

TAULA 1

Els registres notarials de Besalú, 1391-1392

<i>Arxiu</i>	<i>Notari</i>	<i>Tipologia</i>	<i>Signatura</i>	<i>Anys</i>
ACGAX	Diversos	Llibre particular de Berenguer Queixàs, donzell del castell de Beuda	215	1351-1407
ACGAX	Escrivans forans	Liber	217	1379-1395
ACGAX	Notari no identificat	Llibre de testaments	218	1379-1404
ACGAX	Diversos	Llibre de la cort de la sotsvegueria	252	1385-1393
ACGAX	Diversos	Llibre particular de Jaume de Cornellà, donzell	293c	1385-1403
ACGAX	Diversos	Llibre de negocis de Santa Maria de Besalú	301	1388-1415
ACGAX	Notari no identificat	Liber violarium	267	1389-1398
ACGAX	Diversos	Llibre de negocis de Sant Pere de Besalú	282	1389-1422
ACGAX	Pere Casadavall	Manuale	275	1389-1392
ACGAX	Pere Casadavall	Liber	274	1390-1391
ACGAX	Diversos	Llibre de negocis de la Universitat de Besalú	2007	1390-1397
ACGAX	Jaume Ornós	Llibre de testaments	1390-1397/1403	2027
ACGAX	Jaume Ornós	Llibre de testaments	1390-1433	2038
ACGAX	Notari no identificat	Manuale	1391	2072
ACGAX	Bernat Cornell	Liber	273	1391-1392

La col·lació dels centenars de documents produïts pels escrivans i els notaris ha permès conèixer personatges, famílies i situacions relacionades amb els fets de 1391 a la jueria de Besalú. Notícies que escenifiquen les relacions entre jueus i cristians de la vegueria, fonamentalment econòmiques i comercials. Però en determinats casos demostren la concreció de lligams personals i socials, que són més evidents en períodes de tensió com els viscuts durant els avalots.

3. Un clima difícil

Si un element va caracteritzar els territoris de la Corona d'Aragó a la darreria del segle XIV, va ser la inestabilitat social. D'una banda, circulaven tota mena d'informacions sobre la possible arribada de les companyies d'Armanyac que provenien de la frontera amb el Regne de França.⁶ Efectivament, la seva entrada es va materialitzar a partir de l'any 1384 i es repetí successivament. Eren tropes de mercenaris que responien a un episodi més de la guerra mantinguda entre el rei Pere el Cerimoniós i Joan I, comte d'Empúries. Aquest últim es va fer amb els serveis de grups de guerrers i mercenaris de diversos orígens: francesos, anglesos, etc. Soldats que aprofitaven les successives aturades de la Guerra dels Cent Anys al nord d'Europa per mantenir-se actius i guanyar-se la vida.

Les notícies de les devastacions ocasionades per les companyies eren habituals i provocaren que la població es veiés obligada a demanar ajut a instàncies superiors, com el rei o el seu senyor directe. Als dominis del bisbe de Girona, es multiplicaren els clamors dels parroquians en relació amb la formació de sometents i petits escamots armats per tal de protegir les seves famílies i possessions. Un cas significatiu el protagonitzaren els homes i dones de Dosquers, parròquia situada a l'entorn de Besalú i de domini episcopal. Reberen del bisbe la potestat de poder entrar al castell a refugiar-se en cas d'atac.⁷ Tot seguit, el bisbe nomenà Joan Querol, batlle, i Bernat Cabanelles, dos habitants de la parròquia, com a capitans,⁸ càrrecs que quedaren ratificats tres anys després en Jaume Querol i Guillem sa Riera com a governadors del castell.⁹

D'una altra banda, les autoritats aplicaren una sèrie de polítiques encaminades a fer front a les companyies de mercenaris. S'iniciaren processos de refortificació de les viles i nuclis habitats, com ara esglésies i altres edificis significatius. El pas dels Armanyac, sobretot per la zona de l'Empordà, amenaçà greument la vida dels seus pobladors. El cas de Sant Miquel de Fluvià en fou un exemple clar. L'església del monestir de Sant Miquel va ser destruïda pels

6. Per a una visió de conjunt de l'entrada de les tropes a l'àrea de Girona i la seva afectació fiscal a la mateixa ciutat, vegeu REIXACH, *Municipi, finances i elits locals*, p. 175-178.

7. ADG, Registre de Lletres del Bisbe, U-76, f. 3r, 25 setembre 1386.

8. ADG, Registre de Lletres del Bisbe, U-76, f. 3r, 25 setembre 1386.

9. ADG, Registre de Lletres del Bisbe, U-78, f. 73r, 30 octubre 1389.

desperfectes ocasionats pels mercenaris. Com a tal, el bisbe concedí llicència d'absència a Joan Ripoll, porcioner del monestir, i a Pere Romi, beneficiat, a causa de la devastació.¹⁰ Una llarga llista de parròquies empordaneses també patiren la ira dels Armanyacs, com Sant Feliu de Garriga, Valveralla, Calabuig, Vilacolum, la Pera o Garrigoles.¹¹

Actualment, encara falta elaborar un estudi sobre el pas de les tropes d'Armanyac per la vegueria de Besalú i conèixer-ne l'impacte real. Tanmateix, es comptabilitzen unes quantes notícies interessants que mostren la preocupació dels membres del consell municipal de Besalú sobre aquesta qüestió. Atemorits per la segona entrada dels Armanyac entre els anys 1389-1390, el consell municipal, de la mà del seu clavari, va pagar 56 sous al mercader Guillem Pineda per sufragar les despeses del seu desplaçament a la ciutat de Barcelona. La raó de la seva visita a la Ciutat Comtal fou la compra de ballestes i altres armes necessàries per als seus habitants.¹² Una altra dada referent a la universitat de Besalú va ser la despesa de 3.000 sous per «solvere contingente in et pro operibus factis murorum novorum dicti loci», una inversió en els murs de la vila per a la seva refortificació a mitjans de l'any 1392.¹³

Un altre focus de tensió de tipus social que era viu entre la població va ser la lluita de bàndols, sobretot en les àrees urbanes. Un estudi centrat en la ciutat de València descriu el clima d'hostilitat que es vivia amb enfrontaments entre faccions.¹⁴ Les explicacions procedeixen d'un fil conductor comú, que era la imbricació d'interessos socials, culturals, polítics i sobretot econòmics de diversos col·lectius urbans. Tots lluitaven per l'hegemonia en el si del consell municipal i per obtenir-ne el poder representatiu i polític. Rafael Narbona vincula una inestabilitat latent amb conflictes d'interessos entre grups socials i famílies. Una de les conseqüències fou l'assalt al call jueu de València. Un ambient de tensió que, per múltiples causes, acabà coincidint amb l'onada de ràbia i antisemitisme que a començaments de l'estiu de 1391 provenia d'Andalusia. L'historiador valencià documenta les bandositats valencianes, que

10. ADG, Registre de Lletres del Bisbe, U-79, f. 6r, 8 abril 1390; f. 7v, 15 abril 1390.

11. ADG, Registre de Lletres del Bisbe, U-79, f. 2r-v, 4r, 8r i 10r, 7 gener 1390.

12. ACGAX, Notarials, Llibre de negoci de la universitat de Besalú, reg. 2007, 1390-1397, 2 gener 1392.

13. ACGAX, Notarials, Pere Casadavall, Manuale, reg. 275, f. 46v, 20 abril 1392.

14. NARBONA, «El trienio negro: Valencia, 1389-1391. Turbulencias coetáneas al asalto de la judería».

s'acarnissaren a la jueria, com un episodi més de les seves tensions urbanes viscudes.

A nivell general, arreu de les ciutats de la Corona d'Aragó, els atacs als calls tingueren explicacions semblants a la descrita per a València.¹⁵ Un malestar social i econòmic contra les elits i els governs municipals, que en part es focalitzà contra els jueus. Apareixien com «el cofre e tresor del rei», i eren vistos com una propietat del patrimoni reial que servia directament la monarquia. Les grans comunitats jueves feien entrega dels donatius i préstecs a la cort reial, reclamats assíduament per la monarquia, a canvi de privilegis. Una font d'ingressos directa a les arques del rei, que mantenia tota una xarxa de negocis comercials i financers. Un entramat que implicava directament les principals fortunes cristianes de la Corona d'Aragó. Així doncs, alguns col·lectius socials van veure en l'atac a les jueries una manera de perjudicar el cor del poder financer dels més privilegiats.

Posant l'atenció en el cas de Besalú s'identifiquen enfrontaments entre bàndols. Des de finals d'agost i fins al mes d'octubre de 1391 es localitzen pactes en forma de treves entre dos bàndols, formats per destacats membres de la societat de la vegueria de Besalú a finals del segle XIV.¹⁶ En primer lloc, podem esmentar el cas de Pere Alemany, donzell de la força de Bellpuig de Tortellà, Ramon Cartellà, donzell, Guillem Vilardell, Arnau Biure, Berenguer de Queixàs, Guillem Jafre, Pere Mallorques, Dalmau Mallorques, Jaume Godall, Bernat Godall, Pere Soler, Joan Soler, Ramon Vinyals, Nicolau Sabater, Bernat Despuig i Ramon Mallorques, que, de forma conjunta, nomenaren procurador Guillem Alemany perquè pactés les treves davant el seu rival, Roger de Malarç.¹⁷ Malarç era senyor del castell de Sales i algunes escenes de les dites treves tingueren lloc en el mateix castell. No disposem de prou dades

15. PONS, «La comissió creada pel rei Joan I i la reina Violant a partir dels pogroms contra els jueus de 1391», p. 124.

16. ACGAX, Notarials, Besalú, Pere Casadavall, Liber, reg. 274, f. 85v-86r.

17. Ciutadà de Girona, membre d'una de les famílies burgeses més destacades de la ciutat i de la diòcesi. Un bon estudi biogràfic sobre la família Malarç és: MARQUÈS, «Vilobí d'Onyar a través del capbreu d'en Ramon Malars». Roger Malarç apareix en diferents tractes de tipus creditici arreu del territori gironí: MARTÍ, «Governar el deute en temps de crisi: Castelló d'Empúries (1382-1421)», p. 168; REIXACH, *Finances públiques i mobilitat social a la Catalunya de la baixa edat mitjana: Girona, 1340-1440*, p. 256. Sobre qüestions relacionades amb el seu exercici com a senyor del castell de Sales a finals del segle XIV: SOLER, «Notes sobre el dret de cornar a Tortellà (terme del castell de Sales). S. XIV-XVII», p. 143.

per a conèixer l'origen i, sobretot, els motius dels problemes i enfrontaments que van tenir les dues parts litigants. El que mostren els documents és un seguiment quasi diari del compliment de les treves. És interessant la llista de personatges que hi apareixen, ja que precisament alguns tenien relacions amb jueus de l'aljama de Besalú.¹⁸

El desembre de 1391 hi ha un altre cas de lluites entre bàndols, d'homes de parròquies del Far d'Empordà i Roses, on s'establiren procuradors per a la representació de les treves.¹⁹ Uns fets que tingueren lloc als voltants de l'àrea de Figueres. Precisament un dels procuradors va ser Ramon de Cartellà, donzell, membre d'un dels bàndols enfrontats amb Roger Malarç, ja esmentat. Els Cartellà van ser una família que es va relacionar estretament amb alguns membres de la jueria de Besalú al llarg dels segles XIV-XV.²⁰

El que demostraven les lluites entre bàndols, igual que en d'altres indrets, eren els durs enfrontaments entre faccions, que sobrepassaven les diferències de caràcter personal per esdevenir autèntiques lluites urbanes. El fet de la creació de xarxes clientelars i connexions de tipus social, econòmic o familiar provocava que els esdeveniments adoptessin una major extensió a persones i col·lectius de diverses condicions socials. Així es creava un clima de violència que no afavoria gens la concòrdia a la vegueria de Besalú, un territori, tal com s'ha apuntat, ja greument afectat per la inestabilitat provocada per l'entrada de les tropes d'Armanyac. Un afegit més a un ambient hostil i crispat que l'arribada de notícies fatídiques, com els assalts continuats a les jueries, va agreujar de manera significativa.

18. Vidal Ferrer, jueu i procurador de la seva muller Nina, ven els seus drets sobre un deute de 13 lliures i 15 sous que li deu Mateu Quera a Guillem Vilardell. ACGAX, Notarials, Besalú, Pere Casadavall, Manuale, reg. 275, 24 febrer 1392, f. 37r.

19. ACGAX, Notarials, Besalú, notari no identificat, Manuale, reg. 2072, 7 desembre 1391.

20. Més concretament, Caravita Bellshom a principis del segle XV adoptà el nom de Gaspar de Cartellà. Els Bellshom van ser una de les famílies jueves més destacades de l'aljama de Besalú sobretot a partir de la segona meitat del segle XIV (GRAU, *La juderia de Besalú (Girona): Siglos XIII al XV*, p. 46). Per a conèixer més dades dels diferents membres de la família Cartellà a Besalú: SOLÀ-MORALES, «Llinatges besalunenecs dels segles XIV i XV», p. 174-175.

4. Els primers aldarulls contra els jueus de Besalú

Cap als anys vuitanta del segle XIV ja es té constància d'atacs puntuals contra jueus de Besalú.²¹ Concretament, una denúncia efectuada pels jueus Isaac Bonastruc i Maimó de Piera de rebre agressions a les seves cases. Uns fets que van ser denunciats a les autoritats reials de la vila i vegueria de Besalú.

Les primeres notícies que reberen els jurats de la vila de Besalú sobre els atacs a d'altres aljames la primavera de 1391 provenien d'una carta dels seus homòlegs de la ciutat de Girona.²² Els indicaven que tinguessin cura dels jueus de Besalú, i sobretot que possessin tots els seus mitjans per evitar possibles avalots. Aprofitaven l'ocasió per a transcriure el manament emès pel rei des de la ciutat de Saragossa, que insistia en aquesta qüestió. En una segona missiva als jurats de Besalú, datada el 31 d'agost, es feia còpia d'una altra carta reial en la qual es clamava per la protecció dels jueus davant els atacs, inclosos ja els de la ciutat de Girona.²³ Unes notícies que de ben segur alertaren els jurats de la vila de Besalú. Coneixien els fets succeïts i les possibles conseqüències que podien patir els jueus de l'aljama local.

Tot i així, les dades més evidents i clares que demostren enfrontaments al call jueu de Besalú van ser posteriors. Concretament, la citada ordre del rei Martí l'Humà que insta a cercar els acusats de ser els instigadors dels assalts «in callo judaico» de Besalú. Els violents, dels quals només es coneix la procedència, devien tenir lligams d'alguna mena amb la vila de Besalú. Possiblement per haver obtingut crèdit de mans dels jueus de la comunitat, o per la seva assistència assídua al mercat setmanal dels dijous i a la fira anual del mes de maig.

El que mostra el document reial és una intencionalitat d'atacar la jueria de Besalú per part d'un grup d'individus que volia reproduir els avalots ja perpetrats en altres aljames de la Corona. Un esglaió més de la difusió dels atacs arreu de les jueries de la Corona, en aquest cas perpetrat en una comunitat jueva d'una vila rural com Besalú. És interessant la indicació dels llocs de refugi dels jueus que apareixen en el mateix manament reial. Els indrets que s'es-

21. GRAU, «Aplicació de les constitucions de Benet XIII», p. 441.

22. ESCRIBÀ i FRAGO, *Documents dels jueus de Girona (1124-1595)*, doc. 692, p. 196.

23. ESCRIBÀ i FRAGO, *Documents dels jueus de Girona (1124-1595)*, doc. 704, p. 198.

menten són el castell de Sales i la força de Bellpuig de Tortellà, dues fortaleses de l'àrea rural pròxima a Besalú. La primera era propietat de Roger Malarç, ciutadà de Girona, i l'altra, la força de Bellpuig, era de la família Alemany de Bellpuig; curiosament, famílies que estaven enfrontades en un dels plets documentats per bandositats. Unes coincidències que segurament tenen a veure amb l'entramat de connexions socials entre cristians, jueus i les seves xarxes clientelars formalitzades.

En aquest sentit, la documentació notarial permet donar llum a les relacions d'alguns jueus amb una facció de les bandositats o amb l'altra, encara que sigui de manera indirecta. A partir de les activitats econòmiques desenvolupades pels jueus s'observen les connexions amb un bàndol o amb l'altre.²⁴ Entre el mes de juliol de 1391 i al llarg de l'any 1392, hi ha una activitat important d'alguns jueus de Besalú (taula 2). Amb l'excepció d'un petit parèntesi en què no es registren operacions de jueus a les oficines de la notaria, concretament entre el 15 d'agost i el 20 de setembre de 1391. Un mes i cinc dies, període que coincideix amb els primers atacs documentats a l'aljama de la ciutat de Girona, els primers ja des del dia 10 d'agost, per la festivitat de Sant Llorenç.²⁵ Podrien correspondre als dies que alguns jueus de Besalú aprofitaren per a desplaçar-se al castell de Sales i a la força de Bellpuig de Tortellà. Posteriorment, a mitjans de setembre, les activitats dels jueus es basaren en la resolució i absolució de deutes pendents a favor seu. Finalitzaren contractes de préstec de manera directa o indirecta mitjançant el nomenament de procuradors que actuessin en nom seu. Semblaria, doncs, que tenien una clara voluntat de tancar deutes pendents, en un moment d'incertesa i d'arribada dels successius atacs a diverses aljames. La narració dels fets explicats per familiars seus d'altres comunitats podria haver contribuït a la difusió del pànic i a prendre decisions de caràcter resolutiu.

24. Riera ja detecta aquest tipus de relacions en el cas de la ciutat de Girona: RIERA, «Els avalots del 1391 a Girona», p. 98.

25. RIERA, «Els avalots del 1391 a Girona», p. 114.

TAULA 2

Documents sobre els jueus de Besalú, 1391-1392

<i>Tipologia</i>	<i>Nre. de documents</i>
Absolució	12
Àpoca	3
Debitori préstec	13
Ostatge	7
Pagament debitori	29
Procura	11
Venda drets debitori	13
Altres (testaments, etc.)	12
TOTAL	100

D'una mostra total d'un centenar d'actes notariais, més de la meitat corresponen a documents relacionats amb la dissolució de contractes de préstec (taula 2): són tipologies com ara absolucions de deutes, pagaments de debitoris, vendes de drets sobre debitoris, àpoques i reclamacions d'ostatges; els jueus de Besalú actuaren amb celeritat per tancar fronts oberts després dels primers avalots ja coneguts. A més, el 56 % van ser redactats al llarg dels mesos de setembre-desembre. La meitat eren absolucions i pagaments de debitoris per part de cristians a favor dels jueus. Per tant, determinats membres de la jueria de Besalú tenien pressa per a deixar sense efecte negocis pendents i volien recuperar les inversions fetes en crèdits al més aviat possible.

Altres estratègies adoptades pels jueus per resoldre els seus negocis van ser el procediment de nomenament de procures i les vendes de drets sobre debitoris vigents. D'una banda, tant alguns jueus que marxaren al castell de Sales i Bellpuig com els que finalment es quedaren a la vila optaren per nomenar cristians com a procuradors.²⁶ La quasi totalitat de procures se signaren entre els mesos d'octubre de 1391 i gener de 1392. No era excepcional que un jueu es-

26. Podria ser el cas d'Isaac Bonastruc, jueu de Besalú, i la seva muller, que fan procurador seu Ramon Frigola per al cobrament d'uns deutes al castell de Montpalau. ACGAX, Notarials, Pere Casadavall, Manuale, reg. 275, 1389-1392, 26 maig 1392, f. 54r.

collís un procurador cristià, però sí que resulta interessant veure el nombre elevat de procures (més de la meitat) a cristians en un lapse de temps tan curt. Posant l'atenció en els protagonistes de les procures, es comprova que eren personatges influents dins la vida econòmica, social i política de la vila. Pere Serrat fou procurador dels dos jueus més destacats de l'aljama, Bonjuha Salamó Carcassona i Maimó de Piera.²⁷ Serrat s'encarregà de fer efectives les crides i denúncies, a nom dels dits jueus, dels deutors cristians que no havien satisfet els deutes pendents. La seva pena era passar a ser ostatges.²⁸ Coincideix que un Francesc Serrat de Besalú era el lloctinent del batlle de Pere Alemany de Bellpuig, senyor de la força de Bellpuig, on s'havien refugiat alguns jueus de la comunitat de Besalú.²⁹ Francesc, juntament amb la seva muller Llúcia, havien venut un violari a Bonjuha Salamó de Carcassona. El jueu havia d'abonar al matrimoni la quantitat de 7 lliures, 18 sous i 6 dies dins els mesos de setembre i març.³⁰ Es podria tractar d'un parent de Pere Serrat mateix. Afloren connexions que demostrarien les relacions personals que existien entre determinats jueus i cristians i que donaven forma a les seves extenses xarxes clientelars.

Salamó Bonjuha de Carcassona, per la seva banda, fou membre d'una de les famílies més destacades de la comunitat jueva de Besalú.³¹ Tenia el favor directe de les autoritats reials o qui sap si directament del rei, ja que el lloctinent del batlle de Besalú, Berenguer Sabater, el 15 de desembre de 1391, li concedí la llicència que li permetia poder sortir del castell de Besalú (on suposem que estava custodiat i protegit sota ordre reial) i poder anar, amb la seva família, a casa seva i recuperar els seus béns.³² Era el mateix lloctinent que el

27. ACGAX, Notarials, Besalú, notari no identificat, Manuale, reg. 2072, f. 7v, 12 octubre 1391. Més endavant, Salamó Bonjuha de Carcassona tindrà altres procuradors cristians: Joan Sabater de Besalú (ACGAX, Notarials, Pere Casadavall, Manuale, reg. 275, 1389-1392, 26 gener 1392, f. 28r), l'escrivent de Besalú Pere de Perer i Pere Sasala (ACGAX, Notarials, Pere Casadavall, Manuale, reg. 275, 1389-1392, 7 març 1392, f. 39v). I només cinc dies després nomena procurador seu Maimó de Piera: ACGAX, Notarials, Pere Casadavall, Manuale, reg. 275, 1389-1392, 12 març 1392, f. 40v.

28. Per exemple, crida que siguin ostatges al castell de Besalú en Corps i Codinac, de la parròquia de Sallent, i en Pere Joan de Centenys. ACGAX, Notarials, Besalú, notari no identificat, Manuale, reg. 2072, f. 8r, 13 octubre 1391.

29. ACGAX, Notarials, Besalú, Pere de Casadavall, Manuale, reg. 275, 1389-1392, f. 41v, 14 març 1392.

30. ACGAX, Notarials, Besalú, notari no identificat, Manuale, reg. 2072, 19 desembre 1391.

31. GRAU, *La juderia de Besalú (Girona): Siglos XIII al XV*, p. 130-133.

32. ACGAX, Notarials, notari no identificat, Manuale, reg. 2072, f. 25r.

dia 6 de febrer de 1392 citava els jueus més importants de l'aljama, entre els quals hi havia Salamó Bonjuha de Carcassona, a la sinagoga de la comunitat a Besalú.³³ Una reunió que els oficials reials de la vila potser devien aprofitar per a anunciar la lletra publicada pel papa Climent, a finals del mes de desembre, que exhortava a no forçar la conversió dels jueus.³⁴

Analitzant les activitats econòmiques de Salamó Bonjuha de Carcassona i el seu germà Bonjuha Salamó entre els mesos d'abril de l'any 1391 i setembre del següent, s'observa la voluntat de liquidar deutes pendents (taula 3). De més d'un centenar d'assentaments notariais recollits, la meitat corresponen a tractes signats i protagonitzats pels Carcassona, prova de la seva preponderància local. El 67 % eren tractes en la resolució de deutoris i préstecs pendents, majoritàriament a cristians (absolucions de deutes, vendes de drets sobre deutoris i àpoques), mentre que només en quatre ocasions formalitzaren préstecs en forma de *mutuum*.

TAULA 3

*Les activitats econòmiques dels germans Carcassona de Besalú,
Salamó i Bonjua (abril 1391 - setembre 1392)*

<i>Tipologia</i>	<i>Nre. de documents</i>
Absolució	11
Àpoca	2
Compromís	1
Debitori préstec (<i>mutuum</i>)	4
Ostatge	1
Llicència	1
Pagament debitori	18
Procura	4
Venda drets debitori	3
Violari	1
Total	48

33. Els jueus Maimó de Piera, Bonjuha Salamó de Carcassona, Lleó de Ceret, Issac Maimó, Vidal Issac, Jaacel des Catllar, Mestre Juceff, ACGAX, Notariais, Pere Casadavall, Manuale, reg. 275, 1389-1392, 6 febrer 1392, f. 32r.

34. ADG, U-80, f. 77v, 22 desembre 1391.

De la resta destaquen les quatre procures que manà inscriure Bonjuha Salamó de Carcassona. Entre els mesos d'octubre de 1391 i març de 1392, el jueu tingué quatre procuradors diferents. El procurador era qui representava el jueu, habitualment en afers sobre el cobrament i extinció de deutes pendents. Així doncs, passava a tenir plens poders per a fer redactar àpoques, absolucions i altres documents acreditatius. Dels quatre procuradors, tres eren cristians: Bernat Perer, escriptent de Besalú; Pere Serrat, i Joan de Casadevall, sabater, tots habitants de la vila de Besalú. El darrer era Maimó de Piera, l'altre jueu destacat de la vila en aquests moments. Amb l'anàlisi de les cronologies de les procures, les dels cristians es fan efectives entre l'octubre de 1391 i el gener de 1392. Coincideixen amb el període de màxima incertesa en el si de la comunitat jueva de Besalú, després dels possibles atacs soferts. S'ha de recordar que també és el moment (15 desembre 1391) en què Salamó rep la llicència, de mans del lloctinent del batlle de Besalú, per a poder sortir del castell i anar a casa seva a recollir les pertinences. Així, té tot el sentit que les procures es fessin efectives a finals de l'any 1391 i principis del següent. Devia existir un cert neguit entre els jueus de Besalú i calia resoldre urgentment els negocis pendents amb la previsió del que pogués passar a curt termini. L'opció d'escollir determinats personatges cristians de la vila per a dur-ho a terme va ser la millor, en aquest cas per a Bonjuha.

L'entramat de procures entre jueus i cristians sembla demostrar que en un moment d'excepcionalitat com el de l'estiu de l'any 1391 les relacions es feien més evidents. En certa manera, a través de l'establiment de pactes de tipus personal, es podien cobrar els deutes pendents, per part de cristians, en nom dels jueus. Així doncs, els jueus buscaven els recursos legals més adequats per seguir amb les seves vides particulars. De tota manera, el joc de conveniències entre diferents actors de la vida social i econòmica de Besalú, jueus i cristians, era habitual en temps passats. Es demostrava la maduresa i la practicitat d'una societat urbana de caràcter rural. Uns avalots que implicaven connotacions de caràcter religiós no van afectar les relacions de tipus personal entre alguns jueus i determinats cristians de la vila. Els lligams de caire econòmic prevalien sobre les diferències religioses i culturals.

D'altra banda, un element interessant que es desprèn de la lectura dels documents és la vinculació dels jueus amb els efectes provocats per l'entrada de les tropes d'Armanyac. Una relació que té a veure amb les necessitats finances que tingueren les parròquies i els seus òrgans de representació política. Concretament, el cas de Dosquers ho mostra clarament. Els capitans i representants del bisbe, Jaume Querol i Guillem Riera, pagaren i liquidaren deutes

pendents que tenien amb dos membres de la família jueva dels Piera de Besalú.³⁵ Els síndics de Dosquers havien demanat crèdits en forma d'obligació a la cort de Besalú a jueus per tal de pal·liar les necessitats de liquiditat monetària davant un fet excepcional. La demanda de moneda que tenien les parròquies per a fortificar-se i preparar-se per a l'entrada dels Armanyac en podria haver estat el motiu principal. Paradoxalment, la inestabilitat provocada per les tropes de mercenaris va ser un ingredient més de la que es propagaria a la darreria de l'any 1391 i que afectaria de ple els membres de la comunitat jueva de Besalú.

5. Consideracions finals

Els avalots que es produïren a les jueries d'algunes ciutats de la Corona d'Aragó tingueren diferents intensitats. Els documents permeten observar amb tots els detalls algun d'aquests casos, sobretot els atacs a les comunitats de les ciutats demogràficament més potents com Barcelona, València, Mallorca o Girona. En aljames més modestes, com la de Besalú, la historiografia no hi ha posat prou atenció. Però l'estudi dels seus rics i abundants fons notariais permet entreveure que, a l'estiu de l'any 1391, les comunitats jueves d'entorns rurals també patiren actes de violència que alteraren les seves vides.

Sembla que prèviament als atacs als calls ja hi havia un clima d'inestabilitat. Dos elements fonamentals hi ajudaren. D'una banda, l'arribada de les companyies d'Armanyac des del nord, en diversos anys i períodes. Provocaren devastacions considerables sobre el territori i propiciaren la difusió del temor a la població rural i urbana del nord-est del Principat. De l'altra, la formació de lluites de bàndols i bandositats. Tot i que tradicionalment els estudis sobre bandositats a l'època medieval s'han centrat en els casos urbans, el cas de Besalú demostra com aquest fenomen també es desenvolupà en territoris eminentment rurals. En conjunt, es va formar un ambient de desconfiança i d'incertesa que afectava tots els àmbits de la societat. Una conseqüència més en va ser l'atac a les comunitats jueves, vistes des de sectors de la societat com a aliñades amb el poder local i reial.

35. ACGAX, Notariais, Pere Casadavall, Manuale, reg. 275, 29 agost 1392. En el document es remet al deute inicial fet el 30 de març de 1391.

En el cas de Besalú, les relacions existents entre els membres de l'aljama —sobretot els jueus més actius en el món del préstec— i actors cristians permeten veure com, en moments de dificultat, apareixien línies de solidaritat o, millor dit, de conveniència mútua entre les parts. Els jueus continuaven amb els seus negocis a partir de la representació d'alguns cristians. Al mateix temps, alguns destacats homes de negocis cristians prosseguien amb l'obtenció de la liquiditat monetària necessària que proporcionaven els jueus. Jaume Riera, amb el seu estudi dels avalots al call jueu de Girona, demostrà aquesta imbricació de les elits econòmiques de la ciutat amb els jueus més potents de la comunitat. El procés finalitzà per a alguns amb la conversió al cristianisme i l'adopció dels cognoms dels seus protectors cristians. Un episodi que a Besalú també es concretà de manera clara i evident. Això ja és un altre capítol d'una història que resta per conèixer.

Sigles d'arxius

ACA:	Arxiu de la Corona d'Aragó
ACGAX:	Arxiu Comarcal de la Garrotxa
ADG:	Arxiu Diocesà de Girona

Bibliografia

- ESCRIBÀ, Gemma; FRAGO, Maria Pilar. *Documents dels jueus de Girona: 1124-1595: Arxiu Històric de la Ciutat, Arxiu Diocesà de Girona*. Girona: Ajuntament de Girona, 1992.
- GRAU MONTSERRAT, Manuel. «Aplicació de les constitucions de Benet XIII contra els jueus de Besalú». En: *Jornades sobre el Cisma d'Occident a Catalunya, les Illes i el País Valencià (Barcelona-Peníscola, 19-21 d'abril de 1979): Ponències i comunicacions*. Vol. 2. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1988, p. 411-455.
- *La juderia de Besalú (Girona): Siglos XIII al XV*. Olot: Fundació Pere Simón, 1975.
- MARQUÈS, Josep Maria. «Vilobí d'Onyar a través del capbreu d'en Ramon Malars». *Estudis d'Història Agrària* [Barcelona], 5 (1985), p. 27-52.
- MARTÍ ARAU, Albert. «Governar el deute en temps de crisi: Castelló d'Empúries (1382-1421)». *Anuario de Estudios Medievales* [Barcelona], 40/1 (2010), p. 129-179.

- NARBONA VIZCAÍNO, Rafael. «El trienio negro: Valencia, 1389-1391. Turbulencias coetáneas al asalto de la judería». *En la España Medieval* [Madrid], 35 (2012), p. 177-210.
- PONS I CASACUBERTA, Xavier. «La comissió creada pel rei Joan I i la reina Violant a partir dels pogroms contra els jueus de 1391. Espoliació del capital i patrimoni dels jueus i conversos». *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* [Barcelona], 30 (2010), p. 119-152.
- REIXACH SALA, Albert. *Finances públiques i mobilitat social a la Catalunya de la baixa edat mitjana: Girona, 1340-1440*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2018. (Anuario de Estudios Medievales. Anejos; 77)
- *Municipi, finances i elits locals en una ciutat catalana baixmedieval: Girona (1345-1445)* [en línia]. Tesi doctoral presentada a la Universitat de Girona, 2015. <<https://www.tdx.cat/handle/10803/327319>>.
- RIERA I SANS, Jaume. «Els avalots del 1391 a Girona». En: *Jornades d'història dels jueus a Catalunya: Actes (Girona, abril 1987)*. Girona: Ajuntament de Girona, 1990, p. 95-159, col·loqui, p. 161-173.
- «Los tumultos contra las juderías de la Corona de Aragón en 1391». *Cuadernos de Historia: Anexos de la revista 'Hispania'* [Madrid], 8 (1977), p. 213-225.
- SOLÀ-MORALES I DE ROSELLÓ, Josep Maria de. «Llinatges besalunencs dels segles XIV i XV». *Quaderns de les Assemblies d'Estudis Sobre el Comtat de Besalú* [Olot] [en línia], 1 (1968), p. 169-226. <<https://www.raco.cat/index.php/QuadernsAE/article/view/351958>>.
- SOLER, Santi. «Notes sobre el dret de cornar a Tortellà (terme del castell de Sales). S. XIV-XVII». En: *Amics de Besalú: IX Assemblea d'Estudis del seu Comtat (Camprodon, 2003)*. Ponències i comunicacions. Vol. 2. Girona: Amics de Besalú, 2003, p. 138-141.